

TGM olvasása közben

SÜKÖSD MIHÁLY

Minap történt, hogy egy nagyszájú jobboldali újságíró a televízió nyilvánossága előtt összevissza fecsegő publicista pojácának nevezte Tamás Gáspár Miklóst, akinek – öszerinte – az a jellemző szokása, hogy kétevente változtatja politikai nézeteit. TGM méltósággal több és figyelmesebb olvasást javasolt a magabiztos ifjúnak, aki érdemei elismeréseként a magyar királyi televízió egyik irányítói székébe avanzsált azóta.

Ez a jelentéktelen epizód azt példázza, hogy TGM sokakat ingerel és idegesít, olyanokat is, akik amúgy gyönyörködnek a szerző pazar tehetségében. Az elmúlt években rövid cikkeivel és glosszáival nemcsak senkiháziakat mart véresre, de elvbáratái közül is többeket. Világnézeti váltásai nem mindig voltak áttekinthetők és követhetők, felszíni olvasatra szeszélyes rögtönzésnek látszottak. A szélesebb közönség Tamás Gáspár Miklóst csakis publicistaként ismerte, nagy példányszámú napi- és hetilapokból. A szerző balszerencséjének mondható, hogy hosszabb és elméletinek szánt tanulmányait a *Világosságban* jelenteti meg: színvonalas folyóirat ugyan, de példányszáma és olvasóközönsége sokféle okból igen csekély. Most végre megjelentek Tamás Gáspár Miklós összegyűjtött tanulmányai az Atlantisz Kiadónál a szerző ötvenedik életévén túl, Törzsi fogalmak címen két vastkos kötetben, több mint hatszáz oldalon.

Térjünk a lényegi tárgyra. TGM-et igen nehéz olvasni. Nem stílári okokból: ő az egyik legjobban, egyszerre érzékletesen szép és szabatosan tisztá magyar nyelven fogalmazó tanulmányírónk. Erdélyből hozott és a múlt századi magyar liberalizmus nagyjaitól tanult mondatai némelyikén a gyönyörtől felsikkantani támad kedvünk, mint annak idején Kazinczy-nak. Tanulmányait olvasni azért nehéz, mert a mondatok majd felrobbannak a saját és a mások gondolatainak bőségétől. A jelenséget érdemes részre bontani. TGM rengeteget olvasott és olvas, állandóan és folyamatosan, elképzelhető, hogy már az édesanyja hasából is könyvvel a kezében iparkodott kifele. Anyanyelvén kívül a három nyugati világ-

nyelven olvas, valamennyire latinul és görögül is tud. Nemcsak a filozófia klasszikusait olvassa, Arisztotelésztől Heideggerig, hanem a másodvonal neveseit is. Továbbá a kommentátorokat, különböző tanárokat és professzorokat, Mr.-eket és Sir-öket, akiket aztán menten továbbkommentál. Amde olvasó államjogot, történetírást, sőt külföldi és magyar regényeket is bőven. Tanulmányírásának alapbróját nagyjából az alábbiként képzeljük el, mégpedig nem kávézaccból, hanem a szövegközeli olvasat alapján.

TGM úgy dönt, hogy tanulmányt ír erről vagy arról, bármiről. Maga elé képzei a gondolatmenetet – egyik kezében még valamilyen ihlető könyvforrás, a másik kezével már írta –, elrendezi jegyzeteit, aztán munkához lát. Bevezeti tárgyát, de már az első mondatoknál eszébe jut valami fontos, amit legalábbis zárójelben közölnie kell. Ezeknél a hosszú betoldásoknál sűrűn megiesik, hogy a toldások toldásai is megszületnek, idézetekkel, majd az idézetek kommentárjaival megtűzdelve. Ilyenkor a jámbor olvasóval az történik, hogy külön-külön élvezi ugyan a mondatokat, bekezdéseket, a szellemes-ironikus kommentárokat, de igen nehezen talál vissza az eredeti gondolatmenethez. TGM született dialektikus elme, e fogalom eredeti, a nagy görögöktől tanult értelmében. Ez annyit jelent, hogy képes egységükben láttatni a jelenségeket, de különféle részleteikben, a színükről és a visszajükről is. Kívülről és belülről, a látszatukat és a lényegüket. Ez az elmemutatvány a TGM-nél lassabban gondolkodó olvasót sűrűn arra kényszeríti, hogy a szellemi ragyogás közepette elveszítse a fejét: mármost épp úcsér vagy bírál-e a szerző, s melyiket milyen szempontok alapján.

Vegyük mintapéldául a gyűjtemény díszét, a hatalmas Eötvös-tanulmányt, majd esszéirodalmunk kimagasló teljesítményét. Címe átfogó elemzést ígér: Eötvös: a nyugat-keleti liberális. A gondolatmenet olyannyira átfogó, hogy már a tanulmány második oldalán Jelcin, Walesa, sőt Biszku Béla neve említődik, továbbá Lukács Történelem és osztálytudat című műve kapcsán TGM megjegyzi: „Lukács jobban tudta Leninnél, hogy Lenin mit gondol.” Mármost ez a tételezés vagy igaz, vagy sem, mindenestre nem bizonyítható. Az olvasó azonban

máris zavarban van, mire Lenintől és Lukácstól báró Eötvösöig visszatér.

Az Eötvös-tanulmány elsősorban nem a címadóról szól, hanem a magyar XIX. századról. Annak államszerkezetéről, társadalmi rétegeiről, gondolatvilágáról, a nemzeti liberalizmus elágazásairól. TGM méltányosan bánik Eötvös regényeivel, amelyek száz év óta olvasatlan kötelező olvasmányok. Esztétikai elemzésre nem törekszik, mert az itt nem vezetne jóra. Remekül deríti ki viszont, hogy a falu jegyzője a szánalom regénye, a szánalom pedig a liberális reformprogram lényege és kiindulópontja. A regény hősről, a falusi jegyzőről eszébe jut a másik megszállott közhivatalnok, Ráby Máttyás, Rab Ráby. „A Rab Ráby persze ezerszer jobb írás, mint A falu jegyzője – Jókai a félistenek, Dickens és Stendhal között áll valahol, mint a magyar betűvetők közül talán senki más –, de épp ezért persze sokkal ambivalensebb és árnyaltabb.” Az érvelés még meggyőzőbb lenne, ha TGM az eredeti Ráby Máttyás emlékiratát használna volna, s nem a félisteni Jókai kifejlesztett regényszövegét. „Mindkettő a kötelességérzet megszállottja: Hegel az Abszolútumot a közhivatalnoki karban látta megtestesülni, mint majd Marx az ipari proletariátusban, és ugyanazért: mert állítólag egyiküknek sincsenek külön érdekei...” Ilyen elbűvölő minciesszék olvashatók az esszé egészén belül. TGM tanulmányainak ez a gyönyöre és a terhe.

Szerzőnk Eötvös írásos életművéből leginkább az Uralkodó eszméi foglalkoztatják. Hatalmas eszmetörténeti háttérben vázolja fel a „különös könyv” alapvető tételeit és ellentmondásait. Ezeknek egyike, hogy a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség elveit összegegyeztetetetlenek. A történelem fintora és a személyiség paradoxona, hogy a könyv elméleti kritikája mindannak, amit Eötvös, a kiegyezés egyik megtervezője, az első liberális kormány minisztere később gyakorlatilag megvalósítani törekedett.

Tamás Gáspár Miklóst leginkább a történelem bölcsellete és bölcselensége (oktondisága), haszna és haszontalansága foglalkoztatja. A folyamat, ahogy a történelem világnézeti vagy világnézet nélküli politikát teremt. Nyugati olvasmányai és keleti tapasztalatai nyomán rengeteg a közölnivalója kon-

zervativizmusról, liberalizmusról, szocializmusról. Világosan érzékelteti a teoretikus és gyakorlati zűrzavart, amely a század végére e fogalmak körül kialakult.

1989-ben jelent meg Fukuyama híres könyvének első változata, A történelem vége. Közlése igen tömören annyi, hogy a Szovjetunió fölbomlásával nemcsak a kétpólusú világnézet szűnt meg létezni, de a liberalizmus aranykora is elérkezett. A liberalizmusnak és a szabad versenynek kapitalizmusnak nem azonos rangú ellenfele többé sem a hagyományos konzervativizmus, sem bármiféle, Marxból eredő szocializmus. Mr. Fukuyama – ahogy TGM többnyire nevezi – csillogó könyve akkor világsiker aratott, mára, alig tíz év múlva kétszessé lett. Alapvető tételeit a kelet-európai rendszerváltások idején boldogan elhiittük, leginkább bizonyára azért, mert el akartuk hinni. TGM négy éven át parlamenti képviselőként, közben és utána az SZDSZ egyik eszmekövacsaként élte át a fogalmak elbizonytalanodásának korát. Alkatán túl ezzel is magyarázható furcsa világnézeti fordulata, a Búcsú a baloldaltól és a Búcsú a jobboldaltól alakváltozatai: a mostani republikanizmusig. Képzeljük el a képtelen jelenetet: alig pár éve az ország házában együtt ült néhai Antall József és Tamás Gáspár Miklós. Két magyar úriember, két értelmiségi politikus, két liberális konzervatív, akik egymás szavát értették ugyan, de egyetlen gondolatuk sem volt közös.

„Azt hiszem, Mr. Fukuyama némi joggal gondolja, hogy a szocialista utópiának vége. Én azonban arról is meg vagyok győződve, hogy a szocialista és a liberális ideológia közeli rokonok.” A létező szocializmus vereséget szenvedett a liberális kapitalizmustól, de némely kelet-európai és ázsiai jelenségek – a mai Koszovótól a holnapi és holnaputáni muzulmán populizmusig – éppenséggel nem a történelem végét jelzik, hanem egy lehetséges új történelem kezdetét az új évezredben.

„Nekünk, akik nem vagyunk utópiatervezők, az a dolgunk, hogy figyeljünk a zsarnokság, igazságtalanság és zűrzavar jeleire összpontosítsuk.”

Ilyen szép egyszerűséggel is tud fogalmazni Tamás Gáspár Miklós.